

PÄÄKIRJOITUS

Koti, uskonto ja kansakunta

Päivi Salmesvuori ja Kirsti Salmi-Niklander

Uskonto ja kasvatus ovat Suomessa kytkeytyneet vahvasti yhteen. Kunnallinen kansakoululaitos perustettiin 1860-luvulla, mutta evankelis-luterilainen kirkko vastasi lukemisen opetuksesta suurelta osin vuoden 1921 oppivelvollisuuslakiin saakka.

Uskonnon ja kasvatuksen suhde on edelleen ajankohtainen sekä suhteessa koulujen opetusohjelmiin että koulujuhliin. Viimeistellessämme tätä teemanumeroa on jälleen käyty keskustelua koulun joulujuhlien ohjelmasta, johon lisääntyvä maahanmuutto ja oppilaiden uskonnollisen taustan moninaistuminen ovat tuoneet muutospaineita. Sellaisissa kouluissa, joissa suuri osa oppilaista on islaminuskoisia, virret ja seimikuvaelmat korvataan usein tonttuleikeillä ja muulla uskonnollisesti neutraalilla ohjelmalla.

Samaan aikaan on Englannissa käynnistynyt kiivas keskustelu perinteisistä koulujen kristillisistä joulukuvaelmista (*nativity play*), kun monet koulut ovat tänä vuonna ryhtyneet perimään kuvaelmia katsomaan tulevilta vanhemmilta 1–5 punnan pääsymaksua. Tämä on mahdollista, koska kuvaelmat eivät kuulu valtakunnalliseen opetussuunnitelmaan. ”Eikö mikään ole enää pyhää, ei edes joulun tarina?” kysyi eräs tuotunut äiti verkkokeskustelupalstalla. Opetusministeriö kuitenkin puuttui asiaan ja tähdensi, että koulut voivat periä vain vapaaehtoista pääsymaksua. Koulujen ”viattomissa” joulujuhliissa konkretisoituvat aikamme poliittiset murrokset, maahanmuutto ja uusliberalismi.[1]

Teemanumeron artikkelit paneutuvat uskonnon ja kasvatuksen monitahoiseen suhteeseen tarjoten tämän päivän ilmiöille historiallista ja kulttuurista perspektiiviä. Artikkelikutusu herätti paljon kiinnostusta, ja jouduimme karsimaan lehteen tarjottuja artikkeliehdotuksia. Tämä on osoitus teeman ajankohtaisuudesta.

Kirjoituksissa nousee esiin erityisesti kolme näkökulmaa: koti, uskonto ja kansakunta. Nämä ovat muodostaneet kiinteästi toisiinsa liittyvän kolmion. Artikkeleissa kosketellaan Suomen historiallista kehitystä viimeisten 150 vuoden aikana. 1860-luku oli monella tapaa käännteentekevä vuosikymmen, jolloin säätyvaltiopäivät alkoivat toimia ja talouselämä vapautui. Samalla vuosikymmenellä syntyi kansakoululaitos, mikä tarjoaa kiinnostavan kehysten lehtemme kirjoituksille. Monelle on tuttua, että kansakoulun isän kunnianimi on annettu Uno Cygnaeukselle (1810–1888). Asia ei kuitenkaan ollut yhtä selvä 1860-luvulla. Filosof Johan Vilhelm Snellman (1806–1881) oli myös kiinnostunut osallistumaan kansakoululaitoksen perustamiseen. Hän kritisoi vuonna 1855 jyrkästi teologi Cygnaeuksen esittämiä ajatuksia kodin ja koulun vastuusta.

1800-luvun jälkipuoliskon Suomessa kaikkien mielestä oli selvää, että kodilla oli suuri merkitys siinä, millaisia kansalaisia Suomi tulevaisuudessa saisi. Snellman näki kasvatuk-

sen kuuluvan yksinomaan kodille ja kiteytti kantansa lauseeseen: ”Ei koulu sentään tee ihmistä.” Cygnaeus puolestaan korosti, että vastuun jakaminen joko kodille tai koululle on keinotekoista, koska hyvä kouluopetus on aina myös ”kasvattavaa, sivistävää ja jalostavaa”. [2]

Snellmania ja Cygnaeusta näyttää erottaneen sekä käsitys ihmisestä että suhtautuminen uskontoon. Snellman näki kansallisen tulevaisuuden siinä, että sivistyneistö ottaisi suomen kielen haltuunsa. Hänen mielestään kunkin yhteiskuntaluokan tuli pysyä omassa karsinassaan. Esimerkiksi talonpojista ei voinut tulla oikealla tavalla sivistyneitä koulutuksen avulla. Heille riittäisi koulutus pohjaksi lukutaito, jonka avulla he voisivat seurata alansa kehitystä. Korkeimman tason koulutus kuului sivistyneistön pojille ja nuorille miehille. Tytöt tuli kouluttaa äidin ja nimenomaan kasvattajan tehtäviin. Tätä Snellman perusteli sillä, että miehiä tunneherkempinä naiset sopivat paremmin perhe-elämän johtoon. Miehet järkeilivät ja kyseenalaistivat jatkuvasti asioita, eikä sellainen asenne sopinut kasvattajalle. Snellmanista oli parempi, etteivät miehet puuttuneet liiemmälti lastenkasvatukseen. Kansakoulut olisivat rahvaan kouluja, porvariston tarpeisiin olisi kaupungeissa kaupallisia ja teknillisiä ammattikouluja. Sivistyneistön kouluttamiseen olisi oppikouluja ja lopulta yliopisto. Snellmanin kannatti tietokoulua, jossa ulkoa opettelu, fyysinen ja henkinen rankaiseminen loivat sopivat edellytykset oppimiselle.

Cygnaeus kannatti niin ikään paremman kansakunnan kasvattamista sivistyksen avulla, mutta esitti Snellmaniin verrattuna radikaalisti, että eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvat lapset, tytöt ja pojat, tuli sijoittaa samoihin kouluihin ja heitä tuli kohdella yhdenvertaisesti. Tähän perustui hänen ajatuksensa tehdä kansakoulusta kaikille ihmisille yhteinen pohjakoulu. Köyhempien ja rikkaampien välinen kuilu pienenesi, ja lapset oppisivat helpommin suomenkielen. Cygnaeus sai 1860 tehtäväkseen suunnitella kansakoululaitoksen toimintaperiaatteita. Cygnaeus näki, että yksipuolinen tiedollisen aineksen korostaminen johtaisi älyn liikaräsitukseen. Jos painotettaisiin vain tiedollista puolta, nuorison joukossa voisi esiintyä jopa velttoutta ja mielenhäiriöitä. Cygnaeus esitti, että uudessa koulussa tietoaineiden rinnalle otettaisiin käytännön aineita, joissa oli mahdollista harjoitella tiedollisen aineksen soveltamista. Hän kutsui koulua työkouluksi. Kouluaineiksi tuli äidinkielen, laskuopin ja esimerkiksi historian rinnalle voimistelua, käsitöitä ja piirustusta. Cygnaeus hylkäsi pakottamisen, fyysisen kurituksen ja häpeärangaistukset. Paras kasvatustulos saavutettaisiin kannustamalla lapsia tietyn päämäärän saavuttamiseen. Näin he oppisivat parhaiten myös, että työn tekeminen on myönteinen asia.

Cygnaeus näki ihmisen Jumalan kuvana, jolla oli omat yksilölliset taipumuksensa ja vahvuutensa. Kasvattajan tehtävänä oli kunnioittaa, tukea ja vahvistaa niitä. Näin lapsista kasvoi omia lahjojaan ja vahvuuksiaan yhteisen hyväksi käytäviä yksilöitä. Hän näki myös, että juuri näin Jumalan valtakunta toteutuisi jo maan päällä.

Snellman piti tärkeämpänä lasten kasvattamista yhteisöllisesti hyödyttämään kansakuntaa. Hänestä jokaisella kansalla oli oma kansallishenki, joka koostui muun muassa tavoista, laeista ja uskonnosta. Hän ei siis hylännyt uskontoa, mutta piti maan oman kansallishengen tunnistamista tärkeämpänä tekijänä kansakunnan sivistyksen ja siten myös tulevaisuuden kannalta.

Snellman olisi painottanut tietoaineita koulussa. Koska hänen mielestään lapset eivät luo uutta, vaan ainoastaan matkivat ja toistavat, asioiden ulkoa opettelu olisi tärkeää. Hän piti häpeärangaistuksia ja fyysistä kuritusta opettamisen periaatteina. Työn pitäminen mukavana ja jopa leikkinä oli hullutusta, sillä hänestä työ oli taakka. Tämä ajatustapa piti myös lasten hyväksyä ja oppia alistumaan sille. Vasta harjaantumisen ja tottumuksen välityksellä työstä saattoi tulla jotakin muuta kuin välttämätön pakko. Snellmanin mielestä

Cygnaeusta ohjasi liikaa tunne järjen kustannuksella.[3]

Vaikka evankelis-luterilainen kirkko on ollut hyvin vahva vaikuttaja Suomessa 1600-luvun puhtasoppisuuden ajasta 1900-luvulle, kansanomaiseen maailmankuvaan on sisältynyt aineksia sekä kristinuskoa edeltävältä että katolilaisuuden ajalta. Kansanuskossa, tapakulttuurissa ja suullisessa perinteessä nämä ainekset ovat yhdistyneet synkretistiseksi kokonaisuudeksi. Maarit Knuutilan ja Kaarina Kosken artikkelit valaisevat sitä, miten uskonnon vaikutus näkyi arkisissa kasvatuskäytännöissä kodin piirissä 1800-luvun ja 1900-luvun alun Suomessa. Konkreettisia kasvatustilanteita olivat pöytätapojen opettelu ja lukemaan oppiminen. Uskonnollisten normien avulla sanktioitiin pyhätyötä ja sen avulla määriteltiin kunnan ihmisyyttä.

Kansakunnan rakentamisessa uskonnon roolia on pidetty tärkeänä siveellisten ja sivistyneiden kansalaisten kasvattamisessa. Saila Poulter luo pitkän linjan katsauksen uskonnon opetuksen yhteiskunnalliseen tehtävään ja siihen, millaisia kansalaisia sen avulla on haluttu kasvattaa. Kehitys on kulkenut kansallisvaltion syntyajoista maapalloistumisen aikaan: 1800-luvun lopussa tavoitteena oli kunnan kansalainen, joka olisi hengellinen ja siveä; nykyaikana tavoitteena on monipuolisesti muita kulttuureja tunteva ja arvostava maailmankansalainen. Vaikka Suomi on edelleen hyvin evankelis-luterilainen maa, uskonnonopetuksessa ei enää korosteta yhden uskonnon asemaa ylitse muiden, vaan kykyä toimia rakentavasti moniarvoisessa yhteiskunnassa.

Kristinuskko on nähty toisinaan sopivaksi, toisinaan sopimattomaksi kumppaniksi poliittisten päämäärien saavuttamisessa. Sen vuoksi onkin paradoksaalista, että uskonto on Suomessa nähty pitkään ihmisen elämän yksityiseen alueeseen kuuluvana. Tästä on seurannut, että joitakin tieteenaloja on kutsuttu jopa uskontosoikeiksi.[4] Uskonnon ja maailmankatsomuksen vaikutus ihmisen toimintaan ja valintoihin ”julkisen alueella” on kuitenkin merkittävä tekijä, joka tulisi ottaa huomioon samaan tapaan kuin sukupuolen, etnisyyden, seksuaalisuuden ja luokan vaikutus.

Sosialismiin kuului periaatteessa uskonnottomuuden ideologia, joka ei kuitenkaan usein toteutunut käytännössä, kuten käy ilmi Niko Kanniston artikkelista. Suhtautuminen uskontoon vaihteli sosiaalidemokraattisessa liikkeessä 1900-luvun alussa. Joukosta löytyi yhtä hyvin kristinuskon hylkääviä luonnontieteellistä maailmankuvaa kannattavia kuin uskonnollisia sosialisteja. Sisällissodan jälkeisinä vuosina uskonnon opetus nousi poliittiseksi kiistakysymykseksi, jota Kannisto erittelee artikkelissaan. Hänen lähtökohtanaan on nationalismin ja vapauden käsitteiden ristiriitainen suhde: uskonto oli sosiaalidemokraateille subjektiivinen kansalaisvapaus, oikeistopuolueille taas ”nationalismien vapaus”.

Kansakoulu takasi vähitellen peruskoulutuksen suurelle osalle lapsista, mutta ei kaikille. Liisa Rantalan artikkeli valaisee kirkon, koulun ja kasvatuksen suhdetta kuurojen opetuksessa, joka sai erilaisia painotuksia kuin muussa kansanopetuksessa. Carl Oscar Malmin (1826–1863) merkitys kuurojen oman kielen, viittomakielen opetukselle oli käänteentekevä: hän synnytti Suomeen kuurojen yhteisön ja hänen aloitteensa johti ensimmäisen valtion kuurojenkoulun perustamiseen Turkuun vuonna 1860. Kuurojenkouluissa siirryttiin 1800-luvun lopulla puheopetukseen. Kuurojenpapit käyttivät kuitenkin työssään pääosin viittomakieltä, mikä johti ristiriitoihin koululaitoksen kanssa. Kuurojen opetuksessa papit edustivat siis emansipatorista linjaa suhteessa viralliseen koululaitokseen.

Ympäristökasvatus on yksi uusista aloista, joissa uskonnon roolin pohtiminen voi olla hedelmällistä. Panu Pihkala erittelee artikkelissaan ympäristökasvatuksen opettamisen historiaa ja suhdetta maailmankatsomuksiin, Suomessa erityisesti kristinuskoon. Siinä missä 150 vuotta sitten kunnan kansalaiseksi kasvaminen oli koulutuksen päämäärä, ympäristöuhan myötä ympäristökasvatuksen tavoitteena voi nähdä eettisesti korkeatasoisen maapal-

lon kansalaisen kasvattamisen. Ideologiset ja maailmankatsomukselliset näkemykset liittyvät ihmisten luontosuhteeseen ja siten myös ympäristökäyttäytymiseen. Jotta luonto ei tuhoutuisi, ihmisten ajattelussa pitää tapahtua kokonaisvaltainen muutos. Ympäristökasvatuksella on siis selvästi ideologinen tavoite. Pihkala tarkastelee artikkelissaan sitä, miten maailmankatsomuksellisten arvojen ja asenteiden pohdinta aiempaa avoimemmin voisi hyödyttää tällaisen muutoksen saavuttamista.

Uskonto ja koulu 2010-luvulla

Vuonna 2003 Suomessa hyväksyttiin uusi uskonnonvapauslaki. Sen seurauksena koulujen uskonnonopetuksesta alettiin puhua positiivisena oikeutena oman uskonnon opetukseen. Aiemmin oli puhuttu oman tunnustuksen mukaisesta opetuksesta. Käytännössä laki ei tuonut muutosta evankelis-luterilaisen uskonnon opetukseen, mutta vähemmistöjen uskonnonopetuksessa se näkyy siten, että kunnat ovat nyt velvollisia järjestämään oman uskonnon opetusta, mikäli kunnan alueella oli vähintään kolme oppilasta.[5] Merkittävää lain muotoilussa oli, että uskonnonopetuksesta puhuttiin oikeutena eikä esimerkiksi velvollisuutena. Se nähtiin olennaisena osana ihmisen identiteettiä. Lisäksi korostettiin, että koulun tulisi tukea yksilöä oman uskonnollisen perinteensä ja historiansa tuntemisessa. Katsomusaineiden opetuksessa esimerkiksi samaan uskontokuntaan kuuluvat oppilaat opiskelevat keskenään.

Muitakin vaihtoehtoja olisi. Esimerkiksi brittiläisessä kouluopetuksessa näkyy sekä mutkaton suhtautuminen kristinuskoon että kunnioittava suhtautuminen muihin uskontoihin. Joulunäytelmässä ovat mukana oppilaat eri uskontokunnista sulassa sovussa. Kiinalaisen uuden vuoden aikoihin kaikki oppilaat puolestaan osallistuvat uuden vuoden näytelmään. Brittirehtorin mieleen ei tulisi aprikoida, lauletaanko jouluna kristillisiä lauluja tai veisataanko keväällä suvivirttä. Hänestä on itsestään selvää, että oppilaiden on tärkeää tuntea oma uskonnollinen perinteensä, mutta tietää myös muiden perinteistä.

Samantapainen mutkaton suhtautuminen jouluihin näkyy maailman ehkä yhden kuuluisimman ateistin Richard Dawkinsin kolmen vuoden takaisessa radiohaastattelussa. Hän kertoi viettävänsä joulua ja totesi, että koska Britannia oli perimältään vahvasti kristillinen maa, niin sen historian tunteminen ja kristinuskosta nousevien perinteiden vaaliminen on tärkeää. Hän kertoi toivottavansa mielellään ihmisille hyvää joulua. Poliittisesti korrekta olisi monikulttuurisessa maassa toivottaa hyviä vapaapäiviä (tai *Season's Greetings*), jottei vain loukattaisi ei-kristittyjä. Perinteiset Jeesuksen syntymästä kertovat joululaulutapahtumat, *Christmas Carols*, ovat niin ikään Dawkinsille jokavuotinen tapa nauttia joulusta. Joululaulujen lomassa luetaan lisäksi Raamatusta jouluihin liitettyjä Vanhan ja Uuden testamentin tekstejä. Dawkins kutsui itseään kulttuurikristityksi, samaan tapaan kuin jotkut juutalaisissa tai islamilaisissa perinteissä kasvaneet kutsuvat itseään kulttuurijuutalaisiksi tai -muslimeiksi.[6]

Britanniasta Suomeen siirtynyt kasvatustieteilijä Josephine Moate ehdottaa avauspuheenvuorossaan suomalaisen koulun katsomusaineisiin vuoropuheluun perustuvaa oppimistapaa. Oppilaita ei erotettaisikaan oman uskonnon opetukseen erillisiksi ryhmiä, vaan eri ryhmiin kuuluvat oppilaat keskustelisivat sovitusta temasta yhdessä. Keskustelun säännöt sovittaisiin etukäteen. Sääntöjen tärkeimpiä periaatteita ovat, että kaikki ryhmän jäsenet kutsutaan keskusteluun, kaikki tärkeä tieto jaetaan, toisten mielipiteitä kunnioitetaan, kukin pyrkii perustelemaan kantansa sekä haasteista ja erilaisista vaihtoehdoista keskustellaan avoimesti. Tämän tyyppisessä oppimisympäristössä opitaan sekä omasta että toisen uskonnosta. Tavoitteena ei ole kilpailu siitä, kenen katsomus on paras, vaan tiedollinen syventyminen sekä omaan että muihin maailmankatsomuksiin ja siten eri kulttuurien syvällisempi

ymmärtäminen. Moaten peruskäsite on dialoginen tila, jossa erilaiset ihmiset erilaisine käsityksineen voisivat saavuttaa aivan uudenlaisia oivalluksia ”meistä” ja ”toisista”.

Toinen avauspuheenvuoron kirjoittaja, kasvatustieteilijä Tapio Puolimatka puhuu niin ikään vuoropuhelun puolesta uskonnollisessa kasvatuksessa. Kun Josephine Moaten puheenvuorossa korostuu eri katsomusten yhdenvertaisuus ja tasavertainen vuoropuhelu, Puolimatkan lähtökohtana on tieteellisen tiedon tulkitseminen kristinuskosta käsin. Kirjoitus herättää pohtimaan muun muassa sitä, miten eri katsomusten jumalakäsitykset sopivat hänen esittämäänsä periaatteeseen.

Kansakoululaitoksen alussa Cygnaeuksen ajama linja voitti, ja hän lunasti 1860-luvulla kansakoululaitoksen isän nimen. Jälkeenpäin tarkasteltuna Cygnaeuksen ajatukset tuntuvat kestäneen paremmin aikaa kuin Snellmanin, voi jopa todeta että hän oli selvästi aikaansa edellä. Taitoaineet nähdään tällä hetkellä jopa yhtenä syynä Suomen koululaisten hyvään Pisa-menestykseen. Niiden avulla tietoa sovelletaan, harjoitellaan ongelman ratkaisua ja opitaan ajattelemaan luovasti. Kansainvälisesti vertailtuna Suomen kouluissa on nykyään enemmän taito- ja taideaineita kuin monissa muissa Euroopan maissa. Niiden asema ei kuitenkaan ole ollut itsestäänselvyys, vaan niiden puolesta on jatkuvasti jouduttu taistelemaan tunti-jakosuunnitelmia uudistettaessa.

Keskustelu uskonnon, katsomusaineiden ja kasvatuksen suhteesta jatkuu. Suomen kolmen teologisen tiedekunnan, Helsingin, Itä-Suomen ja Åbo Akademin yhdessä ylläpitämällä tiedesivustolla ”Teologia.fi” on huhtikuussa teemana ”Uskonto ja koulu”. [7] Keskustelu tämän *Kasvatus & Aika* -teemanumeron aiheista jatkuu nimenomaan siitä näkökulmasta, millaisia mahdollisuuksia katsomusaineiden opetuksessa on olemassa ja mihin suuntaan niitä voisi kehittää.

Teemanumeron toimittamisessa ovat avustaneet Minna Ahokas, Milla Bergström, Leena Isotalo ja Elina Katainen. Kiitämme myös referee-lausuntojen antajia, jotka paneutuivat työhönsä perusteellisesti. Toivomme, että monitieteinen teemanumero sekä virittää keskustelua uskonnon opetuksen käytännöistä että tarjoaa virikkeitä tutkimukselle.

Viitteet

[1] Daily Mail 3.12.2011. Valerie Elliott: Anger of parents CHARGED to see their own children's nativity plays. [www-lähde] <<http://www.dailymail.co.uk/news/article-2069648/Anger-parents-charged-childrens-nativity-plays.html#ixzz1hquhpDbY>> (Luettu 28.12.2011).

[2] Jalava 2010, 46.

[3] Jalava 2010, 50–60.

[4] Markkola 2002, 20–28.

[5] Sakaranaho 2007, 4–8.

[6] BBC News 10.12.2007. Dawkins: I am a cultural Christian. [www-lähde] <http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/7136682.stm> (Luettu 30.12.2011).

[7] Sivusto löytyy osoitteesta www.teologia.fi.

Kirjallisuus

Jalava, Marja 2010. Tietokoulu vai työkoulu? – Uno Cygnaeuksen ja J. V. Snellmanin kamppailu kansakoulun isyydestä 1860-luvulla. Ajankohtainen Uno Cygnaeus. Koulu ja menneisyys XLVIII. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura, 45–62.

Pääkirjoitus

Markkola, Pirjo 2002. Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Sakaranaho, Tuula 2007. Pienryhmäisten uskontojen opetus ja monikulttuurisuuden haasteet. Teoksessa Kallioniemi, Arto & Salmenkivi, Eero (toim.), Katsomusaineiden kehittämishaasteita. Opettajankoulutuksen tutkinon uudistuksen virittämää keskustelua. Helsingin yliopisto: Soveltavan kasvatustieteen laitos, 3–16.

TT Päivi Salmesvuori on Suomen Akatemian tutkijatohtori sekä yleisen kirkkohistorian ja sukupuolentutkimuksen dosentti Helsingin yliopistossa.

FT Kirsti Salmi-Niklander on akatemiattutkija ja folkloristiikan dosentti Helsingin yliopistossa.